

Investigating the themes and mythological events related to the beloved in the lyric poetry of Weiss and Ramin

Paiman Nicknami ^۱, Puran Yousefipour Kermani ^۲, Fatemeh Ghafouri Mehdiabad ^۳

Abstract

Myths are narrative patterns that spread in different ways according to the conditions of the society in different eras; Therefore, in addition to epic and religious texts, its works can also be seen in Ghanaian poems. The poem Weiss and Ramin by Fakhreddin Asad Gorgani is full of mythological elements. In this research, the author tries to investigate the themes and mythological incidents related to the beloved in the descriptive-analytical way and the library tool, considering the features of adaptability, repetition and adding meaning in the process of the story, and to answer the question which of the themes Mythological characters have been able to appear in Weiss and Ramin, related to the beloved? And how have these themes been transformed according to the content and special structure of Weiss and Ramin's system? The results of the research indicate that in the narration and plot of the story of Weiss and Ramin or the pattern of events, there are mythological events and incidents such as ascension, descent, magic, virginity, the test of honor and marriage, and concepts that are connected with mythological beliefs and rituals and in the formation Events have played an effective role; Is mentioned.

Keywords: myth, archetype, lover, Weiss and Ramin, Lyrical literature

^۱Ph.D. student, Department of Persian Language and Literature, Anar Branch, Islamic Azad University, Anar, Iran.

^۲Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Anar Branch, Islamic Azad University, Anar, Iran. (Correspondingauthor) Email: Pooran.yusefipour@yahoo.com

^۳Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Anar Branch, Islamic Azad University, Anar, Iran.

Sources and references

Book

- ۱) Islami Nadushan, Mohammad Ali (۱۹۷۱), Weiss and Izot, Jam Jahanbin, Tehran: Ibn Sina.
- ۲) Esmaili, Hossein (۱۹۹۶), the story of Zal from the perspective of ethnology, with the efforts of Shahrugh Moskob, Tehran, new design.
- ۳) The social position of the lover and the beloved in the love stories of Persian literature, Tehran: Atareh Feker.
- ۴) Khajeh, Brat (۲۰۱۷) Examining the social position of the lover and the beloved in the love stories of Persian literature, Tehran: Atar Feker.
- ۵) Sattari, Jalal, (۱۹۶۶), an entry on mystical cryptology, Tehran: Center.
- ۶) Zulfiquari, Hassan, (۲۰۱۴), One Hundred Persian Love Poems, Tehran, Cheshmeh Publishing.
- ۷) Shayganfar, Hamidreza. (۲۰۱۰). Literary criticism, Tehran: Dastan.
- ۸) Rohtgar, Lotf Ali (۱۹۷۰) Iran's Ghanaian Poems, Tehran: Ibn Sina.
- ۹) Fry, Northrop (۲۰۰۶), Earthly Books, translated by Hoshang Rahnama, Tehran: Hermes.
- ۱۰) _____(۲۰۰۹) literature and mythology. A collection of essays on myth and code, translated by Jalal Sattari. Tehran: Soroush.
- ۱۱) Campbell, Joseph (۲۰۱۱), Hero of the Faces, translated by Shadi Khosrupanah, Ch. ۴, Mashhad: Gol Aftab.
- ۱۲) Gorgani, Fakhruddin Asad. (۱۹۷۱). Weiss and Ramin, edited by Magali Todova and Alexander Guakharia, Tehran: Farhang Iran Foundation.
- ۱۳) Gurin, Wilfred et al. (۱۹۹۹). A Guide to Literary Criticism Approaches, translated by Zahra Mihankhah, third edition, Tehran: Information
- ۱۴) Geoviden, Gren (۱۹۹۸), Mani and His Teachings, translated by Nezhat Safai Isfahani, Tehran: Nahr Makraz
- ۱۵) Eliade, Mirja (۲۰۱۲), Visions of myth, translated by Jalil Sattari, Ch. ۳, Tehran: Tos
- ۱۶) _____(۲۰۱۴), treatise on the history of religions, translated by

Jalal Sattari, Ch ۵, Tehran: Soroush

۱۷) Jung, Carl Gustav (۱۹۹۰) Four Examples, translated by Parvin Faramarzi, Mashhad: Astan Quds Razavi.

۱۸) _____(۱۹۹۹) Psychology of the unconscious mind, translated by Mohammad Ali Amiri, second edition, Tehran: Scientific and Cultural.

articles

۱۹) Ahmadi-Fard, Nusrat-Allah (۲۰۱۸), "Analysis of the legend of patricide in the Shahnameh and World Mythology", Journal of Comparative Literature, Vol. ۱۰, pp. ۱۱۱-۸۹.

۲۰) Iqbali, Ebrahim and Qamari-Gavi. (۲۰۰۵). "Psychological examination of three Persian lyrical poems" (Khosro and Shirin, Laili and Majnoon, Weiss and Ramin). Two Quarterly Journals of Persian Language and Literature Research, vol. ۲, pp. ۱-۱۶.

۲۱) Aydanloo, Sajjad (۲۰۰۷), several themes and the important ritual of "marriage" in Iranian epic literature, Mashhad Faculty of Literature and Humanities Magazine, vol. ۱۶۰, pp. ۱-۲۳.

۲۲) Jeihani, Hamid-Reza.(۲۰۱۴). "The image of Shah Mobad's palace and garden in the Masnavi of Weiss and Ramin Fakhreddin Asad Gorgani" Iranian Architectural Studies, vol. ۷, pp. ۷۳-۹۲.

۲۳) Hossampour, Saeed; Talebzadeh, Noushin. (۲۰۱۵). "Examination and analysis of the types of lyrical literature in Hoshang Ibtahaj's poetry", scientific quarterly of analysis and interpretation of texts (Dehkhoda Karaj), vol. ۳۳, pp. ۵۸-۱۳.

۲۴) Khaleghi Mutlaq, Jalal (۱۹۹۷), Tan Kamehsarai in Persian literature, Iranology, ۸th year, number ۳۴: pp. ۱۵-۵۴.

۲۵) Taghiani, Ishaq and Podeh, Azadeh. (۲۰۱۴). "Psychological analysis of Weiss and Ramin's system based on Freud's libido theory and Jung's individuality", Quarterly Journal of Ghanaian Language and Literature Studies, Islamic Azad University of Najaf-Abad, Year ۵, No. ۱۶, pp. ۷۷-۹۰.

۲۶) Abdi, Leila and Sayadkoh, Akbar. (۲۰۱۲). "Investigation of the two

main characters of Weiss and Ramin's poem based on the hero's journey model", Adab-Pazhuhi magazine, vol. ۲۴, pp. ۱۲۹-۱۴۷.

۲۷) Niknami, Peyman and others (۲۰۱۹). "Analysis of the story of Wamq and Ezra based on archetypal criticism", Comparative Literature Journal, Vol. ۱۲, pp. ۱-۲۰.

Dissertation

۲۸) Bahrani, Maryam (۲۰۱۷), "The Ideal Image of the Beloved in Ghanaian Poems up to the Jami Period", Master's Thesis, under the guidance of Dr. Mohammad Kazem Mehtediani, Yazd University.

۲۹) Shabanpour Kalagar, Mahnaz (۲۰۱۳), "Review of the analysis of the female image in the system of Weiss and Ramin and Khosrow and Shirin", master's thesis, under the guidance of Dr. Fateme Tavakoli Rostami, Payam Noor University.

۳۰) Abbasi, Samaneh (۲۰۱۸), "Study of mythological themes in romantic poems with an emphasis on eight poems", master's thesis, under the guidance of Dr. Seyed Hassan Tabatabai and Ismat Esmaili, University of Semnan.

۳۱) Madadi, Zahra (۲۰۱۷), "The evolution of the Ghanaian language in narrative systems from the beginning to the end of the Timurid period", Master's thesis, under the guidance of Dr. Alireza Mozafari, Urmia University.

بررسی بن‌مایه‌ها و حوادث اسطوره‌ای و کهن‌الگوهای مرتبط با معشوق در منظومه غنایی

ویس و رامین

پیمان نیکنامی^۱، پوران یوسفی پور کرمانی^۲، فاطمه غفوری مهدی‌آباد^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۹/۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۱۸

صص (۳۲ - ۱)

چکیده

اسطوره‌ها، داستان‌های راست و مقدّس‌اند که در دوران ازلی، متناسب با شرایط جامعه در دوران‌های مختلف، به گونه‌ای نمادین و تخیلی به انحاء گوناگون رواج می‌یابند؛ بنابراین می‌توان آثار و علائم بن‌مایه‌های اسطوره‌ای را علاوه بر متون حماسی و دینی، در منظومه‌های غنایی نیز مشاهده کرد. یکی از منظومه‌های عاشقانه قرن پنجم، منظومه ویس و رامین اثر فخرالدین اسعد گرگانی است که سرشار از بن‌مایه‌های اسطوره‌ای است. نویسنده در این پژوهش به شیوه توصیفی - تحلیلی و ابزار کتابخانه‌ای درصدد آن است تا به بررسی بن‌مایه‌ها و حوادث اسطوره‌ای مرتبط با معشوق با نظر به ویژگی تطبیق‌پذیری، تکرارشوندگی و معنا‌فرازی در روند داستان بپردازد و به این پرسش پاسخ دهد که کدام یک از بن‌مایه‌های اساطیری توانسته‌اند در منظومه عاشقانه ویس و رامین، مرتبط با معشوق، مجال حضور و تجلی یابند؟ و چگونه این بن‌مایه‌ها با توجه به محتوا و ساختار ویژه منظومه ویس و رامین، تحوّل یافته‌اند؟ نتایج پژوهش حاکی از آن است که در روایت و پیرنگ داستان ویس و رامین و یا الگوی حوادث به رویدادها و حوادث اساطیری همچون آیین وصال، بالارفتن از مکانی خاص، باکره بودن، پایین آمدن از مکانی خاص، آزمون تشرف و سحر و جادو و مفاهیمی که با باورها و آیین‌های اساطیری پیوند دارند و در شکل‌گیری رویدادها نقش مؤثری ایفا کرده‌اند؛ اشاره شده است.

کلید واژه‌ها: اسطوره، ادبیات غنایی، کهن‌الگو، معشوق، ویس و رامین.

^۱ دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد انار، دانشگاه آزاد اسلامی، انار، ایران.

^۲ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد انار، دانشگاه آزاد اسلامی، انار، ایران (نویسنده مسئول)

پست الکترونیک: Pooran.yusefipoor@yahoo.com

^۳ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد انار، دانشگاه آزاد اسلامی، انار، ایران.

اساطیر داستان‌هایی هستند که در طول تاریخ رخ داده‌اند؛ به گونه‌ای که مهم‌ترین ویژگی آن‌ها، انطباق‌پذیری آن با سایر حکایات است به همین سبب، جاودان و ماندگار شده‌اند. اسطوره‌ها بیانگر فرهنگ، بینش، اندیشه و تجربیات انسان‌های گذشته، درباره جنبه‌های گوناگون زندگی بشری است، به نحوی که باگذشت زمان، ارزش و اهمیت خود را همچنان حفظ نموده‌اند و متناسب با شرایط زندگی در هر عصر و زمان و هماهنگی با باورها و عقاید، مجدداً رواج یافته و تکرار شده‌اند.

منظومه‌های عاشقانه یکی از رایج‌ترین گونه‌های شعر غنایی است که همواره توانسته است متناسب با موضوع و مضمون، ارتباط خود را با بن‌مایه‌های اسطوره‌ای حفظ کند و سبب بقای اسطوره‌ها در طول تاریخ بشود.

هر متن از روایات اساطیری قدیم گرفته تا داستان‌های مدرن امروزی، یک روایت داستانی محسوب می‌شود که حاوی رویدادها و حوادث گوناگونی است، به گونه‌ای که از کنار هم قرار گرفتن این‌گونه حوادث، پیرنگ داستان شکل می‌گیرد. پیرنگ در واقع ترکیب‌کننده حوادث و تقلید از عمل است؛ هرچند حوادث داستان به خودی خود، پیرنگ را به وجود نمی‌آورند؛ بلکه پیرنگ، خط ارتباط معقول میان حوادث داستان را پدید می‌آورد. اسطوره‌شناسان درباره منشأ حوادث در داستان‌های اسطوره‌ای، پژوهش‌های گسترده‌ای انجام داده‌اند. نتیجه اینکه رویدادها و حوادث اساطیری با توجه به مفهوم جابجایی، در روایت عاشقانه و غنایی هم به کار رفته و نقش‌آفرینی کرده‌اند. داستان ویس و رامین از جمله داستان‌های کهن زبان فارسی است که دارای برخی عناصر اسطوره‌ای است. نویسنده در این پژوهش به شیوه توصیفی - تحلیلی و ابزار کتابخانه‌ای درصدد آن است تا به بررسی بن‌مایه‌ها و حوادث اسطوره‌ای مرتبط با معشوق با نظر به ویژگی تطبیق‌پذیری، تکرار شونده‌گی و معناافزایی در روند داستان ویس و رامین بپردازد و به این پرسش پاسخ دهد که کدام یک از بن‌مایه‌های اساطیری توانسته‌اند در منظومه عاشقانه ویس و رامین، مرتبط با معشوق، مجال حضور و تجلی یابند؟ و چگونه این بن‌مایه‌ها با توجه به محتوا و ساختار ویژه منظومه ویس و رامین، تحوّل یافته‌اند؟ نتایج پژوهش حاکی از آن است که در روایت و پیرنگ داستان ویس و رامین و یا الگوی حوادث به رویدادها و حوادث اساطیری هم‌چون آیین وصال، بالارفتن از مکانی خاص، باکره بودن، پایین آمدن از مکانی خاص، آزمون تشرّف و سحر و جادو و مفاهیمی که با باورها و آیین‌های اساطیری پیوند دارند و در شکل‌گیری رویدادها نقش مؤثری ایفا نموده‌اند؛ اشاره شده است.

۱-۱- پیشینه تحقیق

تاکنون پژوهش‌هایی چند در مورد منظومه ویس و رامین انجام شده است؛ اما پژوهش‌هایی که با موضوع این پژوهش مرتبط است عبارت‌اند از:

- عبدی و صیاد کوه (۱۳۹۲)، در مقاله «بررسی دو شخصیت اصلی منظومه ویس و رامین بر اساس الگوی سفر قهرمان» این منظومه را بر اساس الگوی سفر قهرمان بررسی کرده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که ویس و رامین، دو نوع سفر درونی (عشق) و بیرونی را تجربه کرده‌اند. تعدادی از مراحل در دو نوع سفر، یکسان است.

- خواجه (۱۳۹۷)، در کتاب «داستان‌های منظوم فارسی: بررسی جایگاه اجتماعی عاشق و معشوق در داستان‌های عاشقانه ادبیات فارسی» به بررسی ویژگی‌های ساختاری و روابط و مسائل اجتماعی منظومه عاشقانه فارسی پرداخته و ساختار، درون‌مایه و به‌ویژه جایگاه اجتماعی عاشق و معشوق را مورد ارزیابی قرار داده است.

- طغیانی و پوده (۱۳۹۴)، در مقاله خود با عنوان «تحلیل روان‌شناختی منظومه ویس و رامین بر اساس نظریه لیبودی فروید و فردیت یونگ» به تحلیل روان‌شناختی منظومه ویس و رامین پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد در این اثر، عشقی ابتدایی و زمینی در نهایت به عشقی والا و متعالی، بدل شده و به‌نوعی خودشناسی انجامیده است.

- اقبالی و قمری‌گیوی (۱۳۸۳)، در مقاله خود سه منظومه «خسرو و شیرین»، «لیلی و مجنون» و «ویس و رامین» را با تکیه بر آراء فروید و یونگ مقایسه کرده و به این نتیجه رسیده‌اند که ویس، جنبه آنیمایی و رامین جنبه آنیموسی راوی است.

- عباسی (۱۳۹۸)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «بررسی بن‌مایه‌های اساطیری در منظومه‌های عاشقانه با تأکید بر هشت منظومه»، هفده، بن‌مایه اسطوره‌ای را با نظر به ویژگی تطبیق‌پذیری، تکرارشدگی و معنافزایی در روند روایت در چهار حوزه اشخاص، مفاهیم و حوادث، مکان‌ها و پدیده‌های طبیعی و موجودات واقعی و غیرواقعی در هشت منظومه از دوران‌های متفاوت بررسی کرده است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که بن‌مایه‌ها، ضمن کاهش صبغه قدسی و نزدیکی بیشتر به تجربیات ملموس انسانی، با جابه‌جایی‌های بیشتر و آزادانه‌تر نسبت به حماسه‌ها در منظومه‌های عاشقانه نیز در هماهنگی کامل با محتوا و ساختار آن‌ها حضور یافته‌اند.

- مددی (۱۳۹۷)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «سیر تطور زبان غنایی در منظومه‌های داستانی از ابتدا تا آخر دوره تیموریان»، به مقوله زبان توصیفی - تشبیهی و توصیفی -

استعاری پرداخته است. نتایج تحقیق بیانگر آن است که این منظومه‌ها به‌طور کلی به دو دوره اول و دوم تقسیم شده‌اند. در دوره اول، سه منظومه ویس و رامین، ورقه و گلشاه و شیرین و خسرو دهلوی بررسی شده و مشخص گردید که این منظومه‌ها بیشتر مبتنی بر تشبیه بوده و دارای جملاتی کوتاه‌تر و زبان ساده‌تر هستند. در دوره دوم، شش منظومه لیلی و مجنون و خسرو و شیرین نظامی، همای و همایون خواجهی کرمانی، لیلی و مجنون و یوسف و زلیخای جامی و مهر و مشتری عصار تبریزی بررسی شده و مشخص شد که این منظومه، زبان توصیفی - استعاری داشته و دارای تتابع اضافات و جملات طولانی‌تری نسبت به دوره اول هستند.

- بحرانی (۱۳۹۷)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «سیمای آرمانی معشوق در منظومه‌های غنایی تا روزگار جامی»، به این نتیجه رسیده است که سیمای آرمانی معشوق، وجود تصور درونی و آرمانی از جنس مخالف در پس‌زمینه‌های ناخودآگاه هر فرد است که به‌صورت نمونه‌های ازلی زن یا مرد در درون ذهن پدیدار می‌شود.

شعبان پور کلاگر (۱۳۹۱)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «بررسی تحلیل سیمای زن در منظومه ویس و رامین و خسرو و شیرین»، به این موضوع اشاره کرده است که زنان در این منظومه‌ها دارای بیشترین کارکرد هستند. شخصیت مرکزی در این داستان، زنانی‌اند که به خاطر زیبایی ظاهریشان بیش‌ترین و برجسته‌ترین نقش را دارا هستند. پرداختن به این جنبه از نقش زنان باعث شده است تا دیگر کارکردهای رفتاری زنان در جامعه از جمله در فعالیت‌های سیاسی و اقتصادی و حتی زندگی زناشویی بسیار کمرنگ‌تر جلوه کند.

آنچه موجب تمایز تحقیق حاضر با پژوهش‌های یاد شده می‌شود؛ این است که تاکنون هیچ پژوهشی در رابطه با بررسی مفاهیم و حوادث اسطوره‌ای مرتبط با معشوق در منظومه غنایی ویس و رامین صورت نگرفته است.

۲-۱- روش تحقیق

گردآوری مطالب و تنظیم آن در این پژوهش به روش کتابخانه‌ای و مراجعه به پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی است. نگارنده پس از استخراج مطالب از منابع گوناگون و برگه‌نویسی، اطلاعات متناسب با موضوع پژوهش را طبقه‌بندی نموده و به شرح و تحلیل مطالب به همراه شواهدی از منظومه غنایی «ویس و رامین» با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی پرداخته است.

۲- مبانی تحقیق

۲-۱- شعر غنایی

منظومه‌های غنایی جزء قدیمی‌ترین میراث ادبی زبان فارسی محسوب می‌شوند. «در ایران و میان مردم کشور ما، منظومه‌هایی غنایی از کهن‌ترین تجلیات ادبی هستند؛ زیرا چوپانان دیار ما از همان روزگار که گله‌های خویش را برای چرا به دامان کوهسار می‌بردند، با نی کوچِ خویش، نغمه‌های دلکشی که گاه‌گاه با دوبیتی‌های بسیار ساده هم‌آهنگ بوده می‌نواختند. در مراسم مذهبی نیز نیاکان ما به خواندن سرود می‌پرداختند» (صورتگر، ۱۳۴۸: ۶۸).

با توجه به تعاریف بالا می‌توان ادعان داشت که شعر غنایی را اعترافات درونی انسان‌ها در دادگاه زندگی شاعرانه توصیف کرد. «شعرهای غنایی به ارتباط انسان با زندگی اجتماعی منحصر نمی‌گردد؛ بلکه با عوالم روحانی نیز این ارتباط شکل می‌گیرد و گونه‌های عرفانی و وحیانی را پدید می‌آورد» (حسام پور، ۱۳۹۵: ۱۶).

۲-۲- کهن‌الگو

کهن‌الگوها یا آرکی‌تایپ‌ها صورت‌های ازلی و نوعی در ناخودآگاه جمعی انسان‌ها هستند. صور مثالی یا کهن‌الگوها، تصاویر و پدیده‌هایی شکل‌گرفته از دنیای بسیار کهن و بینش‌ها و تأملات اجداد باستانی ماست که در ضمیر ناخودآگاه انسان امروزی به ارث می‌رسد (ر.ک: شایگان‌فر، ۱۳۸۰: ۱۳۸). قدمت ناخودآگاه جمعی که یونگ آن را بخشی از میراث روانی مشترک بشریت معرفی می‌کند، نه به اندازه عمر یک یا چند انسان و نه به اندازه عمر مردم یک یا چند سرزمین، بلکه به اندازه حیات بشر است (ر.ک: یونگ، ۱۳۷۷: ۱۰۵).

نیکنمای در مقاله تحلیل داستان وامق و عذرا بر اساس نقد کهن‌الگویی، در تعریف کهن‌الگو می‌گوید: «کهن‌الگو، یکی از مهم‌ترین مباحث در روان‌شناسی تحلیلی یونگ به‌شمار می‌رود. این مبحث در نقد ادبی، بلاغت و اسطوره‌شناسی نیز کاربرد دارد. کهن‌الگو، محتویات موروثی ضمیر ناخودآگاه جمعی است که در همه افراد بشر مشترک است و در همه‌جا به شکل ثابتی بروز می‌کند.» (نیکنمای، ۱۳۹۹: ۲).

کهن‌الگوها مانند استخوان‌بندی ادبیات عمل می‌کنند. «هر چه کشف و تفحص در حوزه ناخودآگاهی پیشرفت می‌کند، تشابه میان ادبیات و رؤیا نظرگیرتر می‌شود» (فرای، ۱۳۸۷: ۱۲۴). کهن‌الگوها تصاویر زنده‌ای هستند که همواره در مخفیگاه ذهن و ضمیر انسان وجود دارند و

هنگامی که در موقعیت های مختلف زندگی نمایان می شوند، به گونه ای با حیات حقیقی او پیوند می خورند و ارتباط برقرار می کنند. جلال ستاری در کتاب «مدخلی بر رمزشناسی عرفانی» در تعریف کهن الگو می گوید: «کهن الگو، دارای وجود و حیاتی مستقل است که با هستی و حیات ما جوش می خورد و پیوند می یابد» (ستاری، ۱۳۷۲: ۳۲).

۲-۳- ویس و رامین

منظومه ویس و رامین، سروده فخرالدین اسعد گرگانی شاعر توانای قرن پنجم هجری است. این منظومه به بحر هزج مسدس مقصور (محدوف): مفاعیلن، مفاعیلن، مفاعیلن (فعولن) سروده شده است. موضوع منظومه ویس و رامین، عشق است که در آن احساسات و عواطف نرم مهر و دوستی بیان می گردد؛ لذا زبان لطیف و ملایم و فارغ از هرگونه پیچیدگی فخرالدین برای منظومه، کاملاً طبیعی می نماید و جذابیت داستان را دو چندان ساخته است؛ بنابر تحقیقات به عمل آمده از روی اسناد و شواهد زبانی، تاریخی و جغرافیایی موجود در داستان و مطابقت آن با تاریخ، اصل داستان از روزگار اشکانیان پارتی بوده که به صورت شفاهی به وسیله «گوسانان» نقل شده است. داستان در دوره های بعد به دست چند تن به زبان پهلوی گردآوری شد و تا اینکه در قرن پنجم، فخرالدین گرگانی به درخواست خواجه ابوالفتح، حاکم اصفهان، آن را به شعر درآورد.

۳- بحث و بررسی

۳-۱- جایگاه معشوق در اسطوره ها

نصرت الله احمدی فرد در مقاله «بررسی تحلیل اسطوره پدرکشی در شاهنامه و اساطیر جهان» در تعریف اسطوره می گوید: «اسطوره یکی از عناصر شکل دهنده فرهنگ و هویت قومی و ملی جوامع بشری بوده است. بعضی از اسطوره شناسان، آن را دین تمدن های اولیه در دوران پیش از گسترش ادیان توحیدی می داند» (احمدی فرد، ۱۳۹۸: ۸۹).

جایگاه معشوق در طول تاریخ، همیشه در برابر جایگاه مردان قرار داشته است و این تضاد و تقابل، نابرابری های بسیاری را در زمینه های گوناگون به سود مردان و به ضرر زنان شکل داده است. «نتیجه این نابرابری ها ایجاد تصوّراتی منفی و سرشار از تعصب و غرض ورزی درباره زنان و قرار دادن آن ها در جایگاه موجودی گجسته، اغواگر، عامل شر و دورکننده مرد از زندگی پرهیزکارانه است. نشانه هایی از چنین تصویری از زن را می توان در اساطیر اقوام گوناگون و همچنین در باورهای مربوط به ادیان مشاهده کرد؛ برای مثال از آنجا که زن مهم ترین علت آلوده

شدن مرد به گناه دانسته شده، در بسیاری از ادیان، تصاحب زنان و بهره بردن از آنها برای مردان به دنیای پس از مرگ، به‌عنوان پاداشی برای پرهیز از زن، موکول شده است. در مذهب مانی، میل جنسی، گرایشی شیطانی محسوب می‌شد و مرد پرهیزکار پس از مرگ از وجود حدود ۸۰ فرشته زن پوشیده از گل، بهره‌مند می‌شد و لذت می‌برد» (گئویدن، ۱۳۷۶: ۸۳).

انعکاس چنین اندیشه‌هایی را می‌توان در سروده‌های شاعران برجسته زبان و ادب فارسی، همچون ناصرخسرو، مولانا و عبدالرحمن جامی مشاهده کرد. در منظومه عاشقانه ویس و رامین فخرالدین اسعد گرگانی هم به شخصیت منفی زن و معشوق و جایگاه آنان در جامعه اشاره شده است.

چرا پاسخ ندادی هر چه بتر	چنان چون با پیامش بود درخور
چه نیکو گفت موبد پیش هوشنگ	زنان را از بیش از شرم و فرهنگ
زنان در آفرینش ناتمامند	ازیرا خویش کام و زشت نامند
دو کیهان گم کنند از بهر یک کام	چو کام آمد نجویند از خرد نام

(گرگانی، ۱۳۴۹: ۱۳۶)

با وجود چنین اندیشه‌ای که درباره زن وجود داشته، باز شاهد این نکته هستیم که زن به‌عنوان معشوقی آرمانی و ستایش برانگیز، در ادبیات فارسی، مخصوصاً در منظومه‌های عاشقانه، همیشه حضور داشته و دارای جایگاهی بلند بوده و گاهی به هدفی دست‌نیافتنی تبدیل شده است؛ معشوقی که در روایات عاشقانه با ویژگی‌های منحصربه‌فرد خود و حتی با خلق موقعیت‌های تأثیرگذار، سبب اعمال قهرمانانه و شجاعانه عاشق می‌شود و او را به سمت پیشرفت و تعالی و درنهایت بالاترین جایگاه این‌جهانی، یعنی سلطنت و پادشاهی همراه با عدل و داد و بخشش و برکت، پیش می‌برد. این دیدگاه به‌هیچ‌وجه با دیدگاه‌های منفی سراینده‌گان این داستان‌ها درباره زنان نیز سازگار نیست؛ زنی چون ویس که در دفاع از عشق خود با جرئت مثال‌زدنی در برابر شخصیت قدرتمندی چون شاه موبد می‌ایستد و هر نوع مجازاتی را به جان می‌خرد و به قول اسلامی ندوشن «در برابر رامین که وجودی رنگ و رو رفته دارد، به شخصیت پررنگ و زنده‌تر تبدیل می‌شود» (اسلامی ندوشن، ۱۳۴۹: ۱۳۴).

جای هیچ‌گونه تردیدی نیست که شخصیت ویس در سروده فخرالدین اسعد گرگانی، شخصیت آرمانی است، آرمانی که داستان‌پرداز دوست داشته در معشوق خود داشته باشد. چون آنچه در شخصیت ویس می‌بینیم جز این‌که به خیانت شوهر نادلخواه خود متهم است، همه خوبی

است. اگر شخصیت مطلوب داستان‌پرداز را در لباس ویس بنگریم، می‌بینیم وقتی به عاشق واقعی‌اش می‌رسد با وجود دو بار ازدواج، همچنان باکره است و بعد از وصال نیز تمام وجودش، جسمش، روحش، تفکر و اعتقادش نثار عاشقش می‌شود و از همه بالاتر او را در عین معشوق بودن، عاشق دل‌سوخته تمام عیار یارش می‌بینیم. وقتی به عاشق و معشوق خود دل می‌بندد، هیچ شائبه خیانتی در عشق او دیده نمی‌شود. بر همین اساس در ادامه به حوادث و رویدادهایی مربوط به معشوق، همچون: آیین وصال، بالا رفتن از مکانی خاص، باکره بودن، پایین آمدن از مکانی خاص، آزمون تشرّف و سحر و جادو و ارتباطش با نمونه کهن و اسطوره‌ای آن‌ها پرداخته شده است.

۳-۱-۱- آیین وصال

وصال با معشوقی بی‌عیب و نقص در منظومه‌های عاشقانه، موهبتی است که پس از گذر از آزمون‌های دشوار در قالب ازدواجی شکوهمند در پایان روایت به قهرمان داستان ارزانی می‌شود. قهرمانی که از همان آغاز با تولدی شادی‌آور، اراده‌ای استوار و قدرت و شجاعتی وصف‌ناپذیر به مدد نیروهای فوق بشری درون خویش و نیروهای حامی و یاریگر برونی شخصیتی ایزدگونه را تداعی می‌کند و معشوقش نیز با برخورداری از صفاتی چون زیبایی خیره‌کننده، برکت‌بخشی بی‌وقفه و با تأکید بسیار بر باکرگی و حضور و اقامت در جایگاهی رفیع و دست‌نیافتنی شخصیت یک ایزدبانو را مجسم می‌سازد. این ایزدگونگی عشاق که با نظر به دلالت نشانه‌های بسیار در پیوند با پیشینه اسطوره‌ای‌شان در دیگر بن‌مایه‌های اساطیری به اثبات رسیده است، در ازدواجی که می‌توان آن را جابه‌جاشده ازدواج مقدّس دانست به بهترین شکل خود را نشان می‌دهد.

«یکی از آیین‌های پر تکرار ازدواج در میان قبایل باستان، سنتِ آزمودن خواستگاران بوده است. در این سنت، پدر دختر یا خود او به شیوه‌های مختلف، خردمندی و زور جوان/جوانان را می‌سنجیدند و هر کس را که از عهده آن آزمون یا آزمون‌ها، برمی‌آمد به دامادی یا همسری برمی‌گزیدند» (آیدنلو، ۱۳۱۲: ۲). برگزاری چنین آزمون‌هایی می‌تواند دو دلیل عمده داشته باشد؛ یکی آنکه «در این داستان‌ها، دلبران از طبقه شاهزادگان و پهلوانان هستند، نه عامه مردم، بنابراین هرکسی نمی‌تواند سزاوار همسری آنان باشد به همین علت، همسران آنان نیز از میان دلبران و پهلوانان که اغلب در هوش و ذکاوت نیز مثال‌زدنی هستند، انتخاب می‌شوند. در این داستان‌ها، توجه به حوادث دشوار که خواستگاران در پیش دارند و کارهای شگفت‌انگیزی که باید برای به‌دست آوردن دل‌بند خویش انجام دهند، از اهمیت خاصی برخوردار است» (صورتگر، ۱۳۴۸: ۲).

دلیل دوم و مهم‌تر آن است که مطابق باور زن سالارانه که ازدواج با دختر شاه، سبب پادشاهی داماد خواهد شد، تأیید شهریار آینده بوده است» (اسماعیلی، ۱۳۷۴: ۲۴۱).

«مطابق شواهد داستانی، شاید کهن‌ترین و چه‌بسا مهم‌ترین آزمون ارزیابی قدرت و توان خواستگار، «کمان‌کشی» است که احتمالاً پیشینه‌ای هند و اروپایی دارد. در این شیوه معمولاً کمان بزرگ و سنگینی که به فرمان پدر دختر ساخته شده و یا از بزرگان و یلان پیشین به یادگار مانده است به خواستگار داده می‌شود و موفقیت در این کار، شرط ازدواج او با دختر است. در روایات پهلوانی ایرانی، قدیم‌ترین نمونه این بن‌مایه حماسی - آیینی در گرشاسپ‌نامه است. در این منظومه چون قیصر روم خواستگاران فراوان دخترش را رد می‌کند، دیگر شاهان با او مخالفت می‌کنند» (آیدنلو، ۱۳۱۲: ۴-۵).

در منظومه ویس و رامین، ازدواج ویس با رامین همراه با جشنی بسیار باشکوه و معمولاً در فصلی پر از نعمت و رویش و فراوانی است که شادی و خشنودی همه مردم به دنبال دارد. رامین پس از کشته شدن شاه موبد و رسیدن به پادشاهی‌ای که عشق ویس و آرزوی رسیدن به او برایش به ارمغان آورد، در خراسان با استقبال بی‌نظیر مردم مواجه شد که طی جشنی پرشکوه به مدت سه ماه ادامه داشت.

«این نوع مراسم و تشریفات همراه با شادکامی و عیش، کاملاً در پیوند با معنای آیینی ازدواج مقدس است. کامرانی و شادخواری با آمیزش مینوی مطابقت دارد و زیاده‌روی و افراط در کامرانی در توازن و تعادل قداست، نقش سلامت‌بخشی در جامعه را ایفا می‌کند؛ به این معنی که سد میان انسان و جامعه و طبیعت و خدایان را می‌شکند و کمک می‌کند تا نیرو و زندگی از سطحی به سطح دیگر و از یک ناحیه عالم به تمام نواحی آن به گردش افتد. همچنین می‌توان کامرانی آیینی در پی ازدواج مقدس را با پیدایی نهال سبز نورسته همانند شمرد؛ زیرا زندگانی نوینی آغاز می‌شود و عیش و طرب آیینی انسان را برای آن زندگانی نو مالمال می‌کند» (الیاده، ۱۳۹۴: ۳۳۵).

۳-۱-۲- بالارفتن از مکانی خاص

مسلم است که بعد از پیدایش عشق، قهرمان داستان درصدد فراهم آوردن شرایطی برای رسیدن به معشوق خویش است و جز به وصال نمی‌اندیشد. قهرمان داستان‌ها (عشاق)، بعد از ایجاد عشق، دچار دگرگونی روحی می‌شوند و تحولی اساسی در حالات روحی و همچنین در

نگرش و شیوه زندگیشان حاصل می‌شود به گونه‌ای که بعد از گذراندن مرحله‌ای از گوشه‌نشینی و تحمل تأملات روحی و جسمی، طاقت از کف می‌دهند و برای رسیدن به مرادشان اقدام می‌کنند. ماجراجویی عاشق در روایات غنایی، با هدف متعالی وصال و رسیدن به پادشاهی همراه است؛ هدفی که در هر روایت متناسب با مضمون آن به شکل‌های متعدّد نمایان می‌شود. این مقصود و انگیزه والا در روند روایت با درون‌مایه‌های گوناگونی همراه که یکی از گونه‌های آن، صعود یا بالا رفتن از یک مکان خاص است که سبب نزدیک‌تر کردن عاشق به هدفش می‌شود و در نتیجه وصال یا دیدار صورت می‌گیرد که تلاش عاشق (قهرمان داستان) را برای گذر از موانع مختلف و سرانجام رسیدن به وصال دائمی دو چندان می‌کند. بن‌مایه اسطوره‌ای صعود که می‌توان نشانه‌هایی از آن را در کهن‌ترین باورهای اساطیری نیز یافت، به دلیل قداست آسمان از همان آغاز برای انسان، به بن‌مایه‌ای فراگیر تبدیل شده که حتی در ادیان مختلف نیز نشانه‌های آن نمود یافته است و شخصیت‌های مذهبی با بهره گرفتن از این بن‌مایه در پی نشان دادن تقرّب و نزدیکی به خداوند عالم ملکوت برآمده‌اند. «بن‌مایه صعود، ریشه در خصلت قدسی آسمان و مناطق فوقانی دارد و صعود از کوه یا پلکان و پرواز در آسمان و ... به شیوه‌های مختلفی چون آیین شمنی یا آیین رازآموزی، وجد و سکر عرفانی یا رؤیت در عالم رؤیا یا افسانه پهلوانی، همواره متضمن معنی برتر بودن از مقتضیات بشری و ورود به مراتب فوقانی جهان و دستیابی به واقعیات غایی است» (الباده، ۱۳۹۴: ۱۱۳).

در منظومه‌های غنایی، این واقعیت یا هدف غایی، خود را در چهره و شخصیت معشوق فوق بشری نشان داده شده است که جابه‌جاشده ایزدبانویی مقدّس است که فقط قهرمانی با اصل و نسبی شاهانه و با ویژگی‌هایی چون شجاعت توصیف‌ناپذیر یا اراده‌ای محکم و استوار، لیاقت ازدواج با او را دارد. چنین تقدّسی یقیناً در بردارنده مفاهیمی همچون ارتباط معشوق با عوالم قدسی است و در نتیجه، قرار گرفتن او را در مکانی بالا که به لحاظ ظاهری، نزدیکی بیشتری به آسمان دارد، توجیه می‌کند؛ بنابراین، صعود عاشق از چنین مکانی برای وصال یا دیدار معشوق، بیانگر پا گذاشتن او به دنیای بالا و معنوی و در پی آن، برتری‌اش نسبت به دیگران است؛ به‌ویژه وقتی که این صعود در شرایطی دشوار و نامساعد رخ می‌دهد.

«در منظومه‌های عاشقانه، زیباترین توصیف‌های تن‌کامگی را در ویس و رامین می‌یابیم. یکی از این توصیف‌ها، مربوط به صحنه‌ای است که ویس در یکی از شب‌های زمستان، دایه را در کنار شوهر مست خود، موبد، به جای خود می‌خواباند و خود بر بام کاخ، پیش دلدار خود، رامین می‌-

رود و در آنجا جامهٔ سنجاب خود را از تن بیرون آورده و بر زمین گل‌آلود بام می‌افکند و با رامین روی آن می‌خوابد و تا سپیده‌دم به عشق‌بازی می‌پردازند» (خالقی مطلق، ۱۳۲۵: ۵۵).

به دایه گفت چاره من تو دانی	مرا از دست موبد چون رهانی
که او خفتست اگر بیدار گردد	سراسر کار ما دشخوار گردد
اگر تنها درین خانه بماند	شود بیدار و حال من بداند
تو را با وی ببايد خفت ناچار	برآینبی که خسپد یار با یار
بدو کن پشت و رو از وی بگردان	که او مست است و باشد مست نادان
تن تو بر تن من نیک ماند	اگر بیسایدت کی باز داند
بدان مستی و بیهوشی همی کاوست	چگونه باز داند پوست از پوست

(گرگانی، ۱۳۴۹: ۲۱۸)

در ماجرای دیگر، وقتی شاه‌موبد ویس را در دژ اشکفت دیوان حبس می‌کند رامین هنگام شب با شتاب خود را به دژ می‌رساند و از آنجا که از جایگاه معشوق خود باخبر است خدنگی چهارپر، به بام دژ پرتاب می‌کند که درست به سریر شیرپای ویس اصابت می‌کند. دایه، تیر رامین شناخت و از ویس می‌خواهد تا آتشی را روشن کند و رامین را از حال خودآگاه سازد. رامین به محض دیدن آن روشنایی، خود را به دیوار دژ رساند و ویس و دایه:

چهل دیبای چینی بسته در هم	دو تو بر هم فگنده سخت محکم
فروهشته به در دل‌خسته رامین	برو بر رفت رامین همچو شاهین

(همان: ۲۴۷)

بنابراین ویس و رامین در شب سرد زمستانی به وصال هم می‌رسند و مدت نه ماه در کنار هم، بدون آگاهی دیگران، در نهایت شادکامی و عیش و خوشی می‌گذرانند.

«ویس برای نخستین بار از بام این سرای پرشکوه، رامین را می‌بیند و دل‌باختهٔ او می‌شود و پس از آن نیز بارها از بام رامین را تماشا می‌کند یا با او سخن می‌گوید؛ همچون زمانی که در انتظار آمدن رامین، تمام شب را بر بام کوشک موبد انتظار می‌کشد و پس از رسیدن رامین به دلیل

خیانت‌ورزی او، از همان بام با او سخن می‌گوید و او را که نتوانسته است وفاداری خویش را به معشوق و لیاقت خود را برای وصال با او نشان دهد به محوطه مقدّسش راه نمی‌دهد؛ اما برجسته‌ترین مکان از این منظر، با توجه به ارتفاع و تلاش بسیار رامین برای رسیدن به ویس از طریق بالا رفتن از چهل دیبای چینی که می‌تواند تداعی‌گر تقدّس معابد مرتفع ایزدبانوان و دشواری وارد شدن به آن باشد، دژ اشکفت است که پس از رسیدن رامین به آن از زندانی دلگیر به مکانی چون بهشت تبدیل می‌شود» (عباسی، ۱۳۹۸: ۳۵۴).

ویژگی‌های محیط قبل از صعود و بعد از صعود عاشق و رسیدن به وصال معشوق، در واقع بیانگر دو دنیای متفاوت است که با واژه‌ها و موقعیت‌هایی که در مقابل یکدیگر و در تضاد با یکدیگر قرار دارند، خود را نشان می‌دهند. پیش از صعود، تأکید بسیاری بر شب و سرمای زمستان و محیط بیابان می‌شود؛ اما پس از صعود، محیطی همچون باغی خرم و سرشار از نور و گرما توصیف شده است که به شکل پاداشی عظیم برای تحمّل رنج‌های عاشق و رسیدن به بهشتی آرمانی و جهانی فراتر از جهان تجارب روزمره خود را نشان داده است:

شب دی ماه و گیتی در سیاهی	چو دیوی گشته از مه تا به ماهی
سه‌گونه آتش از سه جای رخشان	به خانه در گل‌افشان بود از ایشان
یکی آتش از آتشگاه خانه	چو سرو بسدین او را زبانه
دگر آتش ز جام می فروزان	نشاط او چو بخت نیک‌روزان
سیم آتش ز روی ویس و رامین	نشان دود آتش زلف مشکین
سه یار پاک‌دل با هم نشسته	در کاشانه‌ها چون سنگ بسته

(گرگانی، ۱۳۴۹: ۲۴۸)

رامین پس از بالا رفتن از چهل دیبای گره‌خورده به هم و به عبارت دیگر، پشت سر گذاشتن یک دوره سرنوشت‌ساز به‌عنوان آزمون برای رسیدن به مقصود، خود را به بالای دژ می‌رساند و به مدّت نه ماه به پاداش موفقیت در طی کردن این دوره، در آسایش و نعمت، در کنار معشوق سپری می‌کند.

همچنین پرواز کردن نیز، از آنجا که از یک‌سو سبب فاصله گرفتن قهرمان روایت از زمین می‌شود و ارتباط او را با آسمان و جهانی پاک و منزّه برقرار می‌کند و از سوی دیگر، قدرت و توان او را برای رهایی از مصائب و موانع نشان می‌دهد، می‌تواند در قالب بن‌مایه صعود قرار

گیرد؛ به‌ویژه وقتی این کنش به یاری نیرویی برتر صورت گیرد که می‌تواند تجربه‌ای مذهبی یا حتی جادویی تلقی شود و به قهرمان داستان نسبت به مردم عادی امتیاز ویژه‌ای بخشد. در منظومه ویس و رامین، وقتی ویس در شبستان شاه موبد، زندانی و از یاری دایه برای رهایی از زندان و یافتن رامین در باغ، ناامید می‌شود، خود با طنابی که به سرپردهٔ ایوان می‌بندد، همچون شاهینی بر بام می‌پرد و به باغ می‌رسد و رامین را می‌یابد:

فکند از پای کفش آن کوه سیمین	بدو بر رفت چون پرنده شاهین
چو پران شد ز پرده جست بر بام	ربودش باد از سر لعل و اشام
	(همان: ۲۸۰)

«در اینجا تأکید بر شباهت ویس به شاهین و توانایی او در پریدن و رهایی از شبستان که از نظر شاه موبد، غیرممکن می‌نماید و سپس دروغ ویس، مبنی بر حمایت سروش از او در برابر ظلم و ستم شاه، همگی گویای حضور بن‌مایهٔ اسطوره‌ای پرواز با بهره‌گیری از کمک‌های نیرویی برتر است که به صورت استفاده از طناب و سپس یاری سروش یا دایه، جابه‌جا شده است» (عباسی، ۱۳۹۸: ۲۶۰). با توجه به مطالب فوق، بن‌مایهٔ اسطوره‌ای صعود و مفاهیم مرتبط با آن، به دلیل پیوند با عالم قدس و آسمان و در نتیجه، رهایی از مقتضیات بشری و دستیابی به واقعیات متعالی، به بهترین شکل در منظومهٔ ویس و رامین به صورت بالا رفتن از قصر برای دیدن معشوق و پرواز برای رهایی از سرگردانی و دوری و کسب قدرت حضور دارد.

۳-۱-۳- باکره بودن معشوق

یکی از ویژگی‌های معشوق که به آن تأکید شده و می‌تواند بر پیشینهٔ اسطوره‌ای معشوق دلالت داشته باشد، باکرگی اوست. بنابراین باکرگی خدایان (معشوق) از جمله ویژگی‌های مثبت او محسوب می‌شود که در روایات گوناگون به شکل‌های مختلف نشان داده شده است. تأکید بر باکرگی معشوق را نیز می‌توان در همین راستا تفسیر کرد. «فرای دلایل اجتماعی را نیز در تأکید بر بکارت در هوسنامه‌ها مؤثر می‌داند. به باور او، با نظر به شرایط اجتماعی‌ای که می‌توانند بر روند روایت تأثیرگذار باشند، بکارت برای زن همچون نام و ننگ برای مرد است؛ یعنی نشانهٔ این واقعیت است که زن برده نیست؛ بنابراین فرای با اعتقاد به اینکه واقعیت‌های سادهٔ ساختاری، دقیقاً واقعیت‌هایی‌اند که گرایش به نادیده گرفتنشان داریم و در عوض واقعیت‌های اجتماعی، واقعیت-

هایی‌اند که گرایش به بزرگ‌نمایی‌شان داریم به این نتیجه می‌رسد که دو ساختار بنیادی در این زمینه وجود دارد؛ یکی قطبی‌شدگی دو جهان ایده‌ال و نفرت‌انگیز که اصل محوری هوسنامه به-شمار می‌رود و دیگری چرخه طبیعت که در آن چرخه‌های خورشیدی و فصلی در نمادشناسی انگاره‌ها با چرخه حیات انسان پیوند یافته‌اند. در ساختار اول، قهرمان زن به ازدواج گرایشی ندارد یا ازدواج برای او انگیزه‌ای فرعی به‌شمار می‌رود؛ زیرا او بیش از هر چیز، خواستار ایفای نقش مادرانه خود است و بنابراین می‌توان او را مادری باکره دانست. در ساختار دوم با زن باکره‌ای مواجه‌ایم که میل به ازدواج در او دیده می‌شود و سرانجام نیز در پایان، هوسنامه به خواسته خود می‌رسد و خود را با جریان چرخه‌ای همساز می‌کند. در کنار این دو ساختار، فرای به نمونه دیگری از باکرگی اشاره می‌کند که هدفی فراتر از دو ساختار پیش دارد و به‌صورت تهنید یا ازدواج روحی با امری غیرشخصی مانند اخلاص دینی یا آرمانی سیاسی خود را آشکار می‌کند. چنین شخصیتی نمایانگر جهانی فراتر از جهان ماجرای اصلی داستان است» (فرای، ۱۳۸۴: ۱۰۶).

در منظومه ویس و رامین به باکرگی معشوق بسیار اشاره شده است و در واقع سبب خلق موقعیت‌هایی جدید شده است. «به عبارت دیگر، تأکید قهرمان زن بر حفظ این ویژگی پیش از ازدواج تأثیر بسزایی بر روند اصلی داستان می‌گذارد. این در حالی است که برای قهرمان مرد وجود این ویژگی به‌اندازه ویژگی‌های دیگر معشوق، مهم دانسته نمی‌شود. در واقع، باکرگی ویژگی‌ای است که خود معشوق، به‌عنوان نمونه جابه‌جاشده ایزدبانویی کهن، برای آن اهمیت خاصی قائل است. در ویس و رامین، درخواست ویس از یک‌سو و دست تقدیر از سوی دیگر، سبب می‌شوند که این ویژگی تا پایان داستان حفظ شود و این می‌تواند، نشان‌دهنده میزان اهمیت باکرگی معشوق باشد. ویس در این روایت، خود اذعان می‌کند که هنوز ویرو از او کام نگرفته است و پس از آنکه به‌اجبار با موبد، راهی مداین می‌شود از دایه می‌خواهد که به کمک جادو و طلسم کاری کند تا شاه دست‌کم تا یک سال نتواند از او کامی بجوید. دایه نیز با وجود عدم رضایتش، مجبور می‌شود تقاضای ویس را بپذیرد و این طلسم را بر شاه ببندد؛ اما سرنوشتی که برای ویس رقم می‌خورد، او را به خواسته‌اش نزدیک‌تر می‌کند. باریدن بارانی شدید موجب می‌شود آب رودخانه‌ای که طلسم در کنار آن زیر خاک پنهان شده بود، طغیان کند و طلسم را با خود ببرد و این‌گونه شاه تا آخر عمر نتواند از ویس کام بگیرد» (عباسی، ۱۳۹۸: ۲۸۸).

با توجه به تقسیم‌بندی فرای و همچنین ایزدبانوانی که به‌عنوان نمونه‌های کهن معشوق در نظر گرفته شده‌اند و تأکید بسیار معشوق در روایت ویس و رامین بر باکرگی معشوق می‌توان گفت این ویژگی در این روایات، مطابق با ساختار دوم، یعنی ساختار چرخه‌ای است که طبق آن

معشوق با نظر به خصوصیات بی‌ماندش از همان آغاز روایت به مهم‌ترین انگیزه و هدف عاشق برای سفر ماجراجویانه‌اش تبدیل می‌شود و در نهایت با ازدواج با او پایان روایت را شکل می‌دهد؛ بنابراین باکرگی معشوق، ویژگی دیگری است که پیوند او را با پیشینه اسطوره‌ای‌اش، یعنی الهگان کهن، اثبات می‌کند.

۳- ۱- ۴- پایین آمدن از مکانی خاص

بن‌مایه فرود، قدمت آن به نخستین روایات اساطیری بازمانده از اعصار کهن بازمی‌گردد و برخاسته از تضاد میان مرگ و زندگی است و به همین دلیل، توأم با نشانه‌ها و تعبیری است که بر جهان مخوف و اسرارآمیز مرگ دلالت دارد. این بن‌مایه، بیانگر ناتوانی قهرمانان داستان در شرایطی است که با دگرگونی در سرنوشت یا با رفتار اجتماعی، سرگردانی، محدودیت کنش، هم‌نشینی و هم‌صحبتی با جانوران، جهان شب و تاریکی و تنهایی و به‌طورکلی سقوط ناگهانی جایگاه اجتماعی همراه است.

جوزف کمبل با استناد به قدیمی‌ترین متن بازمانده، درباره گذر از سرزمین مرگ و دروازه‌های مسخ، یعنی اسطوره سومری، فرود الهه اینانا به جهان زیرین، تفسیر دیگری از حضور این بن‌مایه در روایات اساطیری گوناگون به شکل‌های مختلف ارائه می‌دهد که بر رودررویی اینانا و اریشکیگال به‌عنوان مظاهر نور و تاریکی تأکید دارد. به باور وی، «قهرمان، در روند فرود متضاد خود (خویش‌شن ناشناخته‌اش) را از طریق بلعیدن یا بلعیده شدن، کشف و جذب می‌کند و به این ترتیب، تمام مخالفت‌ها و مقاومت‌ها، یک‌به‌یک از میان می‌رود؛ زیرا قهرمان باید غرور، فضیلت، زیبایی و زندگی را کنار گذارد و در مقابل چیزی که برایش غیرقابل تحمل است، تسلیم شود. در این زمان است که درمی‌یابد او و متضادش از دو جنس مختلف نیستند، بلکه از یک‌تن واحدند» (کمبل، ۱۳۸۹: ۱۱۵)؛ بنابراین حضور بن‌مایه فرود را در اساطیر گوناگون، به شکل‌های گوناگون می‌توان تفسیر کرد: «بن‌مایه فرود چه از نظر ارتباطش با اسطوره‌های آفرینش و نوع دیدگاه انسان به چرخه حیات، تفسیر کنیم و چه بر مبنای اهداف غایی انواع رازآموزی و تشرّف آیینی یا از منظر ارتباطی که با روان انسان و کشف خویش‌شن ناشناخته‌اش دارد، می‌توانیم آن را نشان‌دهنده برخورد انسان در طول زندگی‌اش با مشکلاتی بدانیم که ممکن است او را از پا درآورند، اما عزمی راسخ و تلاشی مداوم، سرانجام درهای فتح و پیروزی را به رویش می‌گشاید و قدرت ذهنی، روحی یا جسمی عظیمی را نصیبش می‌کند؛ موقعیتی که در روایات گوناگون به‌صورت حرکت قهرمان در راهی طولانی، وهم‌انگیز و سرشار از ابهام و ناتوانی جلوه می‌کند؛ اما

درنهایت به یاری امدادی غیبی یا قدرتی خدادادی به شکوفایی، رهایی و برکت برای خود و دیگران می‌انجامد» (عباسی، ۱۳۹۸: ۲۶۳).

علاوه بر فرود، موقعیت‌های دیگری چون زندانی شدن، سرگردانی و گم‌شدن نیز می‌توانند جابه‌جاشده بن‌مایه اسطوره‌ای فرود در نظر گرفته شوند؛ زیرا در چنین موقعیت‌هایی نیز می‌توان به نشانه‌هایی دست یافت که بر موقعیت فرود به صورت سقوط پایگاه اجتماعی و قرار گرفتن در شرایطی بسیار دورتر از شرایط آغاز روایت دلالت دارند؛ شرایطی که به دلیل همراهی با تنهایی و محدودیت کنش موقعیت‌های دیگری چون نیایش، بیماری، سرزنش خود و دیگران، به یادآوردن روزگار بهشتی پیش از عشق‌ورزی و هم‌صحبتی با حیوانات را در پی دارد.

۳- ۱- ۴- ۱- سرگردانی و گم شدن

سرگردانی گاه به تنهایی و گاه همراه با گم شدن قهرمان داستان شکل می‌گیرد که نشان‌دهنده اوج ناتوانی، تنهایی و دور شدن او را از جایگاه اصلی‌اش است و به همین دلیل می‌توان آن را جابه‌جاشده بن‌مایه اسطوره‌ای فرود به جهان زیرین دانست. در منظومه ویس و رامین، وقتی شاه موبد از حضور رامین در کنار ویس در دژ اشکفت آگاه می‌شود به سرعت خود را به دژ می‌رساند؛ اما رامین پیش از آن برای رهایی از مجازات برادر به کمک دایه و ویس از دژ می‌گریزد و آواره کوه و بیابان می‌شود.

چو اندر باغ شد شاه جهاندار
به پیش اندر چراغ و شمع بسیار
خجسته ویس چون آن شمع‌ها دید
کبوتر وار دلش از تن بپرید
به رامین گفت خیز ای یار و بگریز
کجاست از دشمنان نیکوست پرهیز
(گرگانی، ۱۳۴۹: ۲۹۱)

در چنین موقعیتی رامین از سرنوشتش شکایت می‌کند و در فراق یار با خود سخن می‌گوید و اشک می‌ریزد:

چه خواهی ای قضا از من چه خواهی
که کارم را نیاری جز تباهی
(همان: ۲۹۱)

تبعید و حبس عاشق و معشوق به‌منظور دوری از رسوایی در بسیاری از داستان‌های عاشقانه ادب فارسی، وقتی ماجرای عشق بین عاشق و معشوق فاش می‌شود و بر سر زبان‌ها می‌افتد، اطرافیان معشوق به‌منظور دوری از رسوایی به‌انحاء مختلف به فکر جدایی عاشق و معشوق می‌افتند. گاهی عاشق را تبعید می‌کنند؛ گاهی عاشق و معشوق را به بند می‌کشند و گاهی نیز به فکر کشتن آن‌ها می‌افتند.

۳-۱-۴-۲- زندانی شدن

بعد از پیمان‌شکنی و لشکرکشی قیصر به ایران، شاه موبد با شنیدن کار قیصر از هر شهری لشکری فراهم می‌آورد و برای جنگ با قیصر بیرون می‌رود؛ اما از طرف دیگر، نگران کارهای ویس و رامین است؛ لذا تصمیم می‌گیرد، شاهنشاهی را به زرد بسپارد و رامین را به همراه خود ببرد. همچنین ویس را در «دژ اشکفت دیوان» که بر بالای کوهی بلند ساخته شده است، حبس کند.

در منظومه ویس و رامین، دوبار، زندانی شدن برای معشوق پیش می‌آید که در اولین موقعیت از طریق صعود رامین از برج و در دومین موقعیت از طریق فرار از شبستان، شرایط وصال برای این عاشق و معشوق فراهم می‌شود. وقتی موبد قصد جنگیدن با قیصر روم را دارد ویس را به زرد می‌سپارد تا او را در دژ اشکفت زندانی کند؛ دژی که با توجه به توصیفاتش دسترسی به آن غیرممکن می‌نماید. در این دژ، ویس به‌ویژه پس از آگاهی از همراهی رامین با موبد، چون سوگواران جامه کبود می‌پوشد و چنان می‌گرید که رخانش زرد می‌شود و جوانی و روزگار خوش پیش از عشق‌ورزی را به یاد می‌آورد، خود و دایه را سرزنش می‌کند و از زاری و اندوه بسیار بیمار می‌شود.

مهی دیگر بیفزود آسمان را	چو بر دز برد موبد دلستان را
نگه کن تا چه نیکو پیکری بود	به پیکر دژ چو سنگین مجمری بود
بر آن آتش عبیر آن خال دلکش	به مجمر در رخان ویس آتش
شکفت همچو باغ نوبهاری	حصار از روی آن ماه حصار
شهنشه پنج در بر وی بیسته	سمنبر ویس با دایه نشسته
همه مهرش برادر را سپرده	همه درها به مهر خویش کرده

(گرگانی، ۱۳۴۹: ۲۸۰)

در دومین موقعیت، وقتی موبد تصمیم می‌گیرد برای حدود یک ماه، همراه با رامین به زابل برود، سرای خویش را با حصار آهین و بندی روین به زندانی برای ویس تبدیل می‌کند که هیچ دریچه و روزنی ندارد و حتی پنجره‌ها را نیز با آهن می‌پوشاند و بر آن‌ها، مهری می‌زند و کلید بندها را به دایه می‌سپارد. ویس پس از آنکه از یاری دایه برای بیرون آمدن از زندان، ناامید می‌شود، خود چاره‌ای می‌اندیشد.

شب دوشنبه و روز بهاری	که شد باز آمد از گرگان و ساری
سرای خویش را فرمود پرچین	حصار آهین و بند روین
کلید رومی و قفل الانی	زپولادی زده هندوستانی
هر آنجا کش دریچه بود و روزن	بدو بر پنجره فرمود از آهن
چنان شد ز استواری خانه شاه	کجا در وی نبودى باد را راه
بیست آنگاه درها را سراسر	فراز بند مهرش بود از زر
کلید بندها مر دایه را داد	بدو گفت ای فسونگر دیو استاد

(گرگانی، ۱۳۴۹: ۲۸۰)

ویس بر سراپرده‌ای که از پیش ایوان آویزان شده بود، طنابی می‌بندد، کفش از پای درمی‌آورد و چون شاهین از طناب بالا می‌رود تا به ایوان می‌رسد و از آنجا راهی باغ می‌شود و پس از جست‌وجوی بسیار، رامین را که او هم از نزد موبد گریخته بود و خود را به باغ رسانده بود، می‌یابد.

سراپرده که بود از پیش ایوان	یکی سر بر زمین دیگر به کیوان
برو بسته طناب سخت بسیار	یکایک ویس را درمان و تیمار
فگند از پای، کفش آن کوه سیمین	بدو بر رفت چون پرنده شاهین
چو پران شد ز پرده جست بر بام	ربودش باد از سر لعل و اشام
برهنه سر برهنه پای مانده	گسسته عقد و درش بر فشانده
شکسته گوشوارش پاک در گوش	ابی زیور بمانده روی نیکوش

(همان: ۲۸۴)

«تاریک و بی‌روزن بودن سرای ویس از یک‌سو و تأکید گرگانی بر برهنه‌سر و برهنه‌پای بودن ویس و گسسته شدن عقد و دُر و شکسته شدن گوشواره‌هایش و در کل، بی‌زیور ماندن ویس

هنگام خروج از سرایش، موقعیتی است که بسیار به ورود اینانا یا ایشتر به جهان تاریک مرگ و از دست دادن تمام زیورهایشان هنگام گذر از هفت دروازه شبیه است؛ با این تفاوت که در اینجا ویس هنگام خروج از زندان، زیورهایش را از دست می‌دهد و در آنجا ایزد بانوان هنگام ورود به جهان مرگ که این می‌تواند، نشانه‌ای از سقوط پایگاه اجتماعی معشوق در موقعیت فرود باشد؛ اما از طرف دیگر، رهایی از زندان و ورود به باغ حرم و دلربا و یافتن رامین و وصال نیز می‌تواند تداویگر خروج همراه با برکت ایزدبانوان از جهان زیرین مرگ و آغاز فصل بهار باشد (عباسی، ۱۳۹۸: ۳۶۷).

۳-۱-۵- آزمون تشرّف

حرکت رو به پیشرفت، تعالی و برکت نهایی قهرمان داستان‌های عاشقانه که با ازدواج او با بانویی آرمانی و رسیدن به پادشاهی سرزمینی وسیع نمادینه می‌شود، زمینه را برای حضور موقعیت‌هایی فراهم می‌کند که همچون مراحل یا به عبارت بهتر آزمون‌هایی دشوار و طاقت‌فرسا در مسیری پرفراز و نشیب خود را نشان می‌دهد و کل روایت را به نمایشی از پیروزی‌های شجاعانه قهرمانی تبدیل می‌کند که در طی سفر در هر مرحله، توانایی‌های فوق بشری خود را به اثبات می‌رساند و در نتیجه، سزاواری‌اش برای رسیدن به مقصود برای خواننده، مسلم می‌شود. به باور الیاده، «آیین تشرّف و رازآموزی که یکی از مهم‌ترین پدیده‌های روحانی در تاریخ بشریت است هم حیات دینی فرد را در بر می‌گیرد و هم کل زندگی‌اش را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ زیرا از طریق اجرای این مراسم، انسان به آنچه باید باشد یعنی موجودی آماده پذیرش زندگی روحانی، تبدیل می‌شود و توانایی مشارکت در فرهنگ جامعه محل تولدش را می‌یابد. در واقع از طریق اجرای مراسم تشرّف، فرد از ماوراء وضعیت طبیعی (وضعیت کودکی) عبور می‌کند و به وضعیت فرهنگی وارد می‌شود و با ارزش‌های روحانی آشنایی پیدا می‌کند» (الیاده، ۱۳۹۲: ۲۵).

آزمون قدرت که به صورت مبارزه با نیرویی به‌ظاهر فراتر از نیروی نوآموز (قهرمان داستان) جلوه می‌کند، یکی از مهم‌ترین مراحل سفر آیینی تشرّف است که پیروزی در آن از یک‌سو می‌تواند گویای فرا رفتن از دوران کودکی و محدودیت کنش باشد و از سوی دیگر به‌عنوان نمادی برای غلبه بر من‌خویشتن یا سایه، همواره در ستیز تفسیر شود. این آزمون قدرت به شکل‌های مختلف و در ارتباط با نمونه کهن و اسطوره‌ای‌اش در منظومه عاشقانه ویس و رامین وجود دارد و بر مبنای نظر یونگ و به تبع او، کمبل، تسلط قهرمان داستان بر ناخودآگاه فردی خویش و غلبه بر سایه را نشان می‌دهد. در ویس و رامین، پیروزی رامین بر زرد و به‌طور غیرمستقیم بر شاه موبد،

نمونه‌ای از آزمون قدرت قهرمان داستان است که سرانجام به پیروزی و نزدیک‌تر شدن به مقصود منجر شده است. در ویس و رامین، صعود رامین از برج برای دیدن ویس و بالا رفتن ویس از طناب برای دیدن رامین، بیانگر پشت سر گذاشتن این آزمون برای آشنایی یا ملاقات با معشوق است.

رهایی از دست زن وسوسه‌گر، در صورت غلبه بر نیروها و خلق و خوی‌های ناشی از تسلط این بُعد از عنصر زنانه و در واقع رها شدن از اوست که زمینه برای وصال با معشوق حقیقی که نمادی از تمامیت آنیما با همه ابعادش و همچنین ناخودآگاه فردی قهرمان است، حاصل می‌شود. این زن وسوسه‌گر به شکل زنی زیبا که گاه در قالب پری و گاه رقیبی برای معشوق جلوه می‌کند، در داستان‌های عاشقانه به دلایل گوناگون، گاه به خواست خود عاشق و گاه در نتیجه وجود موقعیت‌های دیگر، حضور می‌یابد و عاشق در برخورد با او، گاه بلافاصله دست رد به درخواستش می‌زند و گاه به دلیل بی‌اعتنایی معشوق برای مدتی کوتاه، دل به او می‌بندد؛ اما خیلی زود از این خیانت اظهار پشیمانی می‌کند و با بازگشت به مسیر اصلی، ادامه سفرش را در پیش می‌گیرد. دل بستن رامین به گل در همین راستا تعبیر می‌شود.

رامین که در ماجرای عشق به ویس از تحقیر اطرافیان و رفتار موبد، ناراحت و غمگین است در اثر نصیحت «به گوی»، پیر پنددهنده رامین، تصمیم می‌گیرد به گوراب برود تا به این وسیله، بار دور شدن از ویس و عشق او را نیز فراموش کند؛ زیرا به گفته «به گوی»:

اگر تو ویس را سالی نبینی	به دلجویی بر او دیگر گزینی
همه مهری ز نادیدن بکاهد	که را دیده نبیند دل نخواهد
بسا عشقا که نادیدن زدوده است	چنان کردش که گفتی خود نبوده است

(گرگانی، ۱۳۴۹: ۳۰۷)

رامین در باطن تمایلی به این کار ندارد؛ اما ملامت اطرافیان و دشمنی اطرافیان با او و البته بیش از همه، ترس از جانش او را وادار به رفتن می‌کند:

همی دانی که از تو ناشکیم	ولیک از دشمنانت پا نهیم
جهان از بهر تو شد دشمن من	زمن بیزار شد پیراهن من
همی ترسم ز دلخواهان و یاران	چنان کز دشمنان و کینه‌داران
ز دست هرکه گیرم شربتی آب	همی ترسم که آن زهری بود ناب

(همان: ۳۲۰)

رامین همچنین با دلخوری که از ویس به خاطر منع کردن او از نشستن بر تخت موید پیدا می‌کند، به گمان خود از لحاظ وجدانی و درونی نیز بهانه‌ای برای گسستن از ویس یافته است. رامین در گوراب از دوری ویس نالان است، اما از طرف دیگر سعی دارد عشق او را فراموش کند. در میان این احوال است که گل‌گورابی را می‌بیند و با نگاه اول به او عشق می‌بازد، آن‌چنان که حتی برای راضی ساختن او در طی نامه‌ای از ویس ابراز بیزاری می‌کند.

فرافکنی دوباره آنیما، سبب عاشق شدن ناگهانی و دوباره رامین شده است؛ زیرا او مجدداً با زنی برخورد می‌کند که می‌تواند فرافکنی روح زنانه رامین را دریافت کند و مسلّم است که می‌تواند، جایگزین مناسبی برای ویس باشد. در واقع رامین در گل، مظهري از مطلوب خود را می‌بیند و بلافاصله عاشق او می‌شود. از او خواستگاری می‌کند و با او پیمان می‌بندد.

۳- ۱- ۶- سحر و جادو

جادو با نمودهای مختلفش، قدمتی به‌اندازه روایات اساطیری دارد و پی بردن به ابتدایی‌ترین نوع آن و شیوه‌های گوناگون آن می‌تواند دریچه‌هایی برای درک اندیشه و باورهای انسان کهن و به دنبال آن مشکلات و معضلات او و نحوه برخوردش با آن‌ها و به‌طور کلی با دنیای پیرامونش بگشاید.

در داستان‌های عاشقانه فارسی، جادوگران، اغلب در نقش موجودات شریر، جنگجو، تبهکار و مزاحم در مسیر رسیدن پهلوان به هدفش یا رسیدن عاشق به معشوق و به‌ندرت در نقش یاریگر جلوه‌گری می‌کنند و گاهی پهلوانان برای اثبات قدرت خود، با آنان می‌جنگند و بر آن‌ها غلبه می‌یابند. «در داستان‌های غنایی، واسطه‌ها در تمام جریان داستان، همراه عاشق هستند. در برخی از این داستان‌ها چندین واسطه به عشاق کمک می‌کنند. یکی از این یاری‌رسانان و مهم‌ترین آنان، دایه است. دایه مربی، مراقب، مشاور، دلسوز و رازدار معشوق است و تا پایان عمر، همراه اوست. نقش واسطه از سوی معشوق بر عهده دایه است زیرا از هرکسی به معشوق نزدیک‌تر و محرم‌تر است. دایه، اغلب عاقل است و سرنوشت عشاق را رقم می‌زند. دایه، گاه به شخصیتی حيله‌گر و مکار تبدیل می‌شود و هر کاری در جهت میل عشاق انجام می‌دهد. چنین دایه‌هایی، افسونگر و جادوگر نیز هستند و با عوامل جادویی و طلسمات، مشکلات عشاق را حل می‌کنند مانند دایه ویس که با طلسم، مردانگی شاه‌موبد را زایل کرد؛ زیرا ویس علاقه‌ای به شاه نداشت. در منظومه‌ها کمتر به نام و نشان و هویت دایگان اشاره شده است و اغلب با همان نام دایه شناخته می‌شوند» (ذوالفقاری، ۱۳۲۲: ۲۳).

سمانه عباسی در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود در رابطه با شخصیت‌های منظومه ویس و رامین می‌گوید: «در منظومه ویس و رامین، دایه، شخصیتی است که با تکیه بر توانایی خود در جادوگری به نفع عاشق و معشوق عمل می‌کند و از آنجا که موبد، مهم‌ترین مانع برای وصال عشاق است و در تقابل با آن‌ها قرار می‌گیرد، جادوی تأثیرگذار دایه در روند داستان از نوع جادوی سفید یا همان جادوی نفع‌رسان به‌شمار می‌رود. این شخصیت حمایتگر که از سوی رامین افسونگری قهار و آشنا به هزاران فریب و چاره معرفی می‌شود، برای نخستین بار به درخواست ویس، به‌منظور بی‌بهره ماندن موبد از کام‌جویی از او، از توانایی خویش در به‌کارگیری جادو و طلسم بهره می‌برد و به بستن طلسمی بر شاه رضایت می‌دهد» (عباسی، ۱۳۹۸: ۲۷۷).

موقعی که ویس ناراحت و غمناک به دایه چنین گفت: که من از زندگانی سیر هستم و چاره‌ای جز کشتن خود نمی‌دانم، مگر اینکه چاره‌ای بیندیشی تا مدت یک سال، موبد از من کام نگیرد و من بتوانم سوگ قارن را بر پا دارم:

ز پیش آنکه او جوید ز من کام	تو را گسترده باید در رهش دام
که من یک سال نسپارم بدو تن	پرهیزم ز یادافراه دشمن
نباشد سوگ قارن کم ز یک سال	مرا یک سال بینی هم بدین حال

(گرگانی، ۱۳۴۹: ۹۲)

دایه می‌پذیرد که با افسون و جادو، شاه را بر ویس ببندد و از این جهت طلسمی ساخت از روی و مس و آهن و آن را در کنار رودی پنهان کرد تا موبد، مدت یک سال بر ویس، دسترسی نداشته باشد. استفاده دایه از جادو و امور فوق طبیعی مانند افسون و طلسم از خصوصیات پیر دانا در داستان پریان است. «پیر دانا، قدرت غیرمنتظره و نامحتمل در جهت کمک و به هدف رساندن قهرمانان را دارد» (یونگ، ۱۳۶۸: ۱۱۷). دایه به درخواست ویس، طلسمی می‌سازد که به مدت یک ماه، موبد را بر ویس می‌بندد، اما با گم شدن آن، این طلسم برای همیشه باقی می‌ماند:

ندانم چاره جز کام تو جستن	به افسون شاه را بر تو بیستن
کجا کین دیو کاندرد تو نشسته است	تو را خود بر همه کاری بیسته است

(گرگانی، ۱۳۴۹: ۱۱۰)

دایه از فلزاتی چون روی و مس و آهن و خواندن افسون بر آن‌ها برای طلسم کردن موبد استفاده کرد و تأثیرگذاری طلسم را در گرو بسته ماندن بندی از آهن می‌دانست که روی و مس را

به هم متصل کرده است.» از آنجا که روایت در راستای پیشبرد هدف اصلی قهرمانان داستان، یعنی وصالی همیشگی، شکل گرفته است، در کنار افسون و طلسم دایه، باریدن بارانی شدید نیز ویس را به خواسته‌اش نزدیک‌تر می‌کند؛ زیرا آب رودخانه‌ای که طلسم در کنار آن و زیر خاک پنهان شده بود، در نتیجه این بارش عجیب طغیان می‌کند و طلسم ناپدید می‌شود و شاه تا پایان عمر نمی‌تواند از ویس کام بگیرد» (عباسی، ۱۳۹۸: ۲۷۷).

یکی دیگر از موارد جادوی دایه، هنگام بازگشت رامین به مرو است که ویس برای دیدار با او، از ترس اینکه مبادا شاه از خواب بیدار و از ماجرا آگاه شود، از دایه تدبیر می‌جوید. دایه نیز با خواندن افسونی، خواب شاه را سنگین می‌کند و به این ترتیب ویس با خیالی آسوده با رامین سخن می‌گوید؛ اما به‌جز دایه، ویس از یاری شخصیت دیگری نیز بهره می‌برد و به خواسته خود، یعنی رفتن به نزد رامین که از موبد گریخته و خود را به باغ رسانده است، دست می‌یابد. همچنین موقعی که ویس در شبستان موبد، زندانی و از کمک‌رسانی دایه ناامید شده بود، از طریق طنابی که به سراپرده ایوان آویزان بود، همچون شاهینی بر بام پرید و خود را به باغ رساند و رامین را پیدا کرد و در برابر پرسش موبد درباره اینکه چگونه توانسته است از این همه بند رها شود و از شبستان بگریزد، با توسل به دروغ می‌گوید:

ستم‌های تو با یزدان بگفتم	در آن زاری و دل‌تنگی بخفتم
به خواب اندر فراز آمد سروشی	جوانی خوب‌روی سبزپوشی
مرا برداشت از کاخ شبستان	بخوابانید در باغ و گلستان

(گرگانی، ۱۳۴۹: ۲۸۹)

«موبد که پیش‌تر گمان می‌کرد ویس، نیرنگ و جادو نیک می‌داند و با خواندن افسونی، موفق به چنین کاری شده است، با شنیدن سخنان ویس، یاری سروش به او را باور می‌کند و از ستم‌های خود عذر می‌خواهد. در بن‌مایه پری می‌خوانیم که با نظر به توانایی‌ها و خویشکاری‌های پریان که می‌توان آن‌ها را به‌وضوح در شخصیت دایه دید، در این موقعیت در واقع، دایه بار دیگر با کمک جادو و افسون ویس را از بند آزاد می‌کند و به خواسته‌اش می‌رساند؛ اما گرگانی آرایش دیگری به داستان می‌دهد و سروش را در ضمن دروغی که می‌تواند برگرفته از حقیقتی درباره ویژگی‌های او باشد، جایگزین دایه می‌کند» (عباسی، ۱۳۹۸: ۲۷۸).

در واقع، سروش و دایه که جابه‌جا شده پری است جایگزین جادوگران و به‌طور ویژه، شمن‌هایی شده‌اند که توانایی پرواز جادویی و رساندن نوآموزان به مراحل مختلف آیین تشرّف را

دارند؛ به‌ویژه اینکه شاعر، ویس را چون شاهینی می‌داند که به‌راحتی از پرده بر بام می‌پرد و موبد نیز گمان می‌کند که ویس در جادوگری و ساحری تواناست. «پرواز از جمله قابلیت‌های ویژه شمن‌ها و به‌طورکلی ساحران و حکیم ساحران است برای مثال، در کالکولا، ساحران قادرند خود را به شکل حیوانات درآورند و معمولاً تغییر شکل به مرغ‌ها و شاهین‌ها را انتخاب می‌کنند، زیرا توانایی پرواز آن‌ها شبیه به ارواح است. این توانایی که نمادی از آزادی روح و خلسه است، دلالت بر این باور دارد که شمن‌ها و ساحران می‌توانند به‌آسانی از وضعیت انسانی فراتر روند. در حقیقت، شمن‌ها با پرواز در هوا، به شکل پرنده یا در هیئت عادی انسانیشان، زوال و تباهی انسانیت را اعلام می‌کنند» (الیاده، ۱۳۹۲: ۶۹۶).

در این موقعیت ویژه نیز یاری سروش به ویس که به دلیل اجتناب ورزیدن از اعمال غیرعادی و باورنکردنی و پذیرش بهتر از سوی خواننده، در قالب دروغی رهایی‌بخش از ستم موبد خود را نشان می‌دهد، می‌تواند جابه‌جاشده قابلیت منحصربه‌فرد جادوگران در پرواز باشد.

۴- نتیجه‌گیری

در این پژوهش، با تأکید بر دو ویژگی تطبیق‌پذیری و الگوناپذیری اساطیر، به بن‌مایه‌های اساطیری، یعنی عناصر ساختاری-معنایی که بر اثر تکرار به عناصری نمونه‌وار تبدیل شده‌اند، در منظومه عاشقانه ویس و رامین پرداخته شده است. همچنین منظومه ویس و رامین، روایت داستان و پیرنگ یا الگوی حوادث به رویدادها و حوادث اساطیری مرتبط است و در آن به مفاهیمی که با باورها و آیین‌های اساطیری یا با صفات ایزدان و ایزد بانوان پیوند دارند و در شکل‌گیری رویدادها نقش مؤثری ایفا می‌کنند پرداخته شد و این نتایج حاصل گردید:

بن‌مایه اسطوره‌ای صعود که در اساطیر ملل مختلف گویای تفوق بر مقتضیات بشری و گذار به عالم علوی است و به‌شکل صعود به آسمان به‌وسیله طناب، درخت یا نردبان صورت می‌گیرد و با آیین شمنی یا رازآموزی و وجد و سکر عرفانی نیز در ارتباط است در ویس و رامین با نظر به ویژگی‌های ایزدگونه عاشق و معشوق، به‌صورت صعود از برج و پرواز وجود دارد و همچون اساطیر به نشانه‌ای از برتری و دستیابی به واقعیات متعالی تبدیل می‌شود؛ زیرا به‌قصد دیدار با معشوق، آشنایی با او و رهایی از سرگردانی و کسب قدرت و انگیزه‌ای بیشتر برای وصال با معشوق شکل می‌گیرد.

بن‌مایه اسطوره‌ای فرود که در تقابل با صعود، بیانگر ناتوانی قهرمانان داستان است و به‌صورت دگرگونی در سرنوشت یا جایگاه اجتماعی، سرگردانی، محدودیت کنش، هم‌نشینی و

هم‌صحتی با جانوران، شب و تاریکی و تنهایی مهم‌ترین تضاد در ذهن انسان، یعنی تضاد میان مرگ و زندگی را نشان می‌دهد و همچون صعود در مراسم شمنی و رازآموزی نیز مشاهده می‌شود، در ویس و رامین به‌صورت زندانی شدن و سرگردانی و گم شدن دیده می‌شود.

بن‌مایه اسطوره‌ای جادو نیز که در گذشته به دلیل خواست و آرزوی انسان برای رهایی از ترس، خطر دشمن، ناتوانی، درماندگی و بیماری در روایات اساطیری نمود داشته و به‌شیوه‌های گوناگون برای خدمت به خدایان، جادوگران و مردم عادی، با هدف رسیدن به شرایط دلخواه، نقشی مؤثر در این روای ایفا کرده است و در این منظومه نیز به شکل‌های گوناگونی چون بستن طلسم و پرواز جادویی در راستای تجلی دو نیروی خیر و شر در قالب دو نوع جادوی سیاه و سفید و نشان دادن برتری نیروهای اهورایی بر اهریمنی و در نهایت، اثبات لیاقت و شایستگی قهرمانان داستان برای وصال دیده می‌شود.

باکرگی معشوق، مفهوم دیگری است که به دلیل تکرار آن در ویس و رامین، تأکید ویژه سراینندگان بر آن و همچنین نقش تأثیرگذار آن در ساختار روایت و خلق موقعیت‌های جدید، بن‌مایه اسطوره‌ای در نظر گرفته شده است که با توجه به شباهت‌های بسیار معشوق با ایزدبانوان کهن از جمله ویژگی‌های مثبت او به‌شمار می‌رود. در ویس و رامین نیز شاهد حضور ساختار دوم در ویژگی معشوقانی هستیم که باکرگیشان در پایان روایت بسیار مورد تأکید قرار می‌گیرد و در ویس و رامین این ویژگی سبب خلق موقعیت‌هایی شده که در روند روایت، بسیار تأثیرگذار است؛ بنابراین طبق این ساختار معشوق باکره که از همان آغاز به مهم‌ترین انگیزه سفر قهرمان روایت تبدیل می‌شود، در نهایت پس از برپایی مراسم ازدواج، سبب جریان یافتن برکتی می‌شود که با نمادهایی چون فصل بهار و جشن و شادی گاه افراطی از خود نشان می‌دهد.

آزمون‌های تشرّف که به‌صورت آزمون‌هایی دشوار در میانه دو موقعیت متضاد آسایش و بی‌خبری مطلق و رسیدن به قدرت و برکت‌بخشی روزافزون قرار می‌گیرد، پس از تحقیقات میرچا الیاده و جوزف کمبل به موضوعی جذاب برای بررسی چگونگی سفر قهرمان روایات گوناگون تبدیل شده است.

صعود و فرود از مراحل دشوار جاده آزمون در ویس و رامین است و در ویس و رامین، به‌صورت زنی حضور می‌یابد که سبب شکل‌گیری موقعیت خیانت کردن عاشق به معشوق و به باور یونگ، تجلی ویژگی‌های منفی عنصر زنانه وجود مرد می‌شود که در صورت تسلط بر آن و البته، گذر موفقیت‌آمیز از آزمون‌های دیگر، وارد مرحله ملاقات با خدایان و ازدواج با معشوق و

آشتی با پدر، خدایگان و برکت نهایی، یعنی بازگشت به سرزمین پدری، به دست آوردن پادشاهی سرزمین‌های وسیع، همراه با کسب نیرویی برای برکت بخشی بی‌وقفه می‌شود.

بن‌مایه اسطوره‌ای ازدواج، رویداد دیگری است که می‌توان آن را جابه‌جاشده ازدواج مقدس دانست؛ ازدواجی که در بررسی پیشینه آن باید به ارتباط تنگاتنگ انسان‌های نخستین با پدیده‌های طبیعی و رخدادهای محیط زندگی‌اش توجه کرد؛ زیرا در باور آن‌ها، زمین عنصری مادینه و آسمان عنصری نرینه است و گیاهان چون فرزندان آن‌ها حاصل این پیوندند. در ویس و رامین ازدواج عشاق با توجه به صفات و اعمالشان که بسیار به ایزدان و ایزدبانوان در روایات اساطیری شباهت دارد و همچنین با نظر به جشنی باشکوه و معمولاً در فصلی پرنعمت و برکت که با حضور همه مردم و گاه به شکلی افراطی در مدت زمانی طولانی برپا می‌شود و پس از آن سلطنت عاشق و پادشاهی همراه با عدل و داد شکل می‌گیرد.

۵- منابع و مآخذ

کتاب

- ۱) اسلامی ندوشن، محمدعلی، (۱۳۴۹)، جام جهان‌بین، تهران: ابن‌سینا.
- ۲) اسماعیلی، حسین، (۱۳۷۴)، داستان زال از دیدگاه قوم‌شناسی، به کوشش شاهرخ مسکوب، تهران: طرح نو.
- ۳) خواجه، برات، (۱۳۹۷)، بررسی جایگاه اجتماعی عاشق و معشوق در داستان‌های عاشقانه ادبیات فارسی، تهران: آثار فکر.
- ۴) ذوالفقاری، حسن، (۱۳۹۲)، یک‌صد منظومه عاشقانه فارسی، تهران: چشمه.
- ۵) ستاری، جلال، (۱۳۷۲)، مدخلی بر رمزشناسی عرفانی، تهران: مرکز.
- ۶) شایگان فر، حمیدرضا، (۱۳۸۰)، نقد ادبی، تهران: دستان.
- ۷) صورتگر، لطفعلی، (۱۳۴۸)، منظومه‌های غنایی ایران، تهران: ابن‌سینا.
- ۸) فرای، نورتروپ، (۱۳۸۴)، صحیفه‌های زمینی، ترجمه هوشنگ رهنما، تهران: هرمس.
- ۹) _____، (۱۳۸۷)، ادبیات و اسطوره، مجموعه مقالات اسطوره و رمز، ترجمه جلال ستاری. تهران: سروش.
- ۱۰) کمبل، جوزف، (۱۳۸۹)، قهرمان هزارچهره، ترجمه شادی خسروپناه، چاپ چهارم، مشهد: گل آفتاب.

- ۱۱) گرگانی، فخرالدین اسعد، (۱۳۴۹)، *ویس و رامین*، به تصحیح ماگالی تودوا و الکساندر گواخاریا، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- ۱۲) گورین، ویلفرد و همکاران، (۱۳۷۷)، *راهنمای رویکردهای نقد ادبی*، ترجمه زهرا میهن-خواه، چاپ سوم، تهران: اطلاعات.
- ۱۳) گئوویدن، گرن، (۱۳۷۶)، *مانی و تعلیمات او*، ترجمه زهت صفای اصفهانی، تهران: نشر مرکز.
- ۱۴) الیاده، میرجا، (۱۳۹۲)، *چشم‌اندازهای اسطوره*، ترجمه جلیل ستاری، چاپ سوم، تهران: توس.
- ۱۵) _____، (۱۳۹۴)، *رساله در تاریخ ادیان*، ترجمه جلال ستاری، چاپ پنجم، تهران: سروش.
- ۱۶) یونگ، کارل گوستاو، (۱۳۶۸)، *چهار صورت مثالی*، ترجمه پروین فرامرزی، مشهد: آستان قدس رضوی.
- ۱۷) _____، (۱۳۷۷)، *روان‌شناسی ضمیر ناخودآگاه*، ترجمه محمدعلی امیری، چاپ دوم، تهران: علمی و فرهنگی.

مقالات

- ۱۸) احمدی‌فرد، نصرت‌الله، (۱۳۹۸)، «بررسی تحلیل اسطوره‌پدرکشی در شاهنامه و اساطیر جهان»، *جستارنامه ادبیات تطبیقی*، ش ۱۰، صص ۸۹-۱۱۱.
- ۱۹) اقبالی، ابراهیم و قمری‌گیوی، (۱۳۸۳)، «بررسی روان‌شناختی سه منظومه غنایی فارسی» (*خسرو و شیرین*، *لیلی و مجنون و ویس و رامین*)، *دو فصل‌نامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، ش ۲، صص ۱۶-۱.
- ۲۰) آیدنلو، سجاد، (۱۳۸۷)، «چند بن‌مایه و آیین مهم «ازدواج» در ادب حماسی ایران»، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد*، ش ۱۶۰، صص ۱-۲۳.
- ۲۱) جیحانی، حمیدرضا، (۱۳۹۴)، «تصویر کاخ و باغ شاه موبد در مثنوی ویس و رامین فخرالدین اسعد گرگانی» *مطالعات معماری ایران*، ش ۷، صص ۷۳-۹۲.

- (۲۲) حسام پور، سعید؛ طالب‌زاده، نوشین، (۱۳۹۵)، «بررسی و تحلیل گونه‌های ادب غنایی در شعر هوشنگ ابتهاج»، فصلنامه علمی تحلیل و تفسیر متون (دهخدا کرج)، ش ۳۳، صص ۱۳-۵۸.
- (۲۳) خالقی مطلق، جلال، (۱۳۷۵)، «تن کامه‌سرایی در ادب فارسی»، ایران‌شناسی، سال هشتم، شماره ۳۴، صص ۱۵-۵۴.
- (۲۴) طغیانی، اسحاق و پوده، آزاده، (۱۳۹۴)، «تحلیل روان‌شناختی منظومه ویس و رامین بر اساس نظریه لیبیدوی فروید و فردیت یونگ»، فصلنامه مطالعات زبان و ادبیات غنایی دانشگاه آزاد اسلامی نجف‌آباد، سال ۵، ش ۱۶، صص ۹۰-۷۷.
- (۲۵) عبدی، لایلا و صیادکوه، اکبر، (۱۳۹۲)، «بررسی دو شخصیت اصلی منظومه ویس و رامین بر اساس الگوی سفر قهرمان»، مجله ادب‌پژوهی، ش ۲۴، صص ۱۲۹-۱۴۷.
- (۲۶) نیکنامی، پیمان و دیگران، (۱۳۹۹)، «تحلیل داستان وامق و عذرا بر اساس نقد کهن الگویی»، جستارنامه ادبیات تطبیقی، ش ۱۲، صص ۱-۲۰.

پایان‌نامه

- (۲۷) بحرانی، مریم، (۱۳۹۷)، «سیمای آرمانی معشوق در منظومه‌های غنایی تا روزگار جامی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی محمدکاظم مهتدیانی، دانشگاه یزد.
- (۲۸) شعبان پور کلاگر، مهناز، (۱۳۹۱)، «بررسی تحلیل سیمای زن در منظومه ویس و رامین و خسرو و شیرین»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی فاطمه توکلی رستمی، دانشگاه پیام نور.
- (۲۹) عباسی، سمانه، (۱۳۹۸)، «بررسی بن‌مایه‌های اساطیری در منظومه‌های عاشقانه با تأکید بر هشت منظومه»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی سید حسن طباطبایی و عصمت اسماعیلی، دانشگاه سمنان.
- مددی، زهرا، (۱۳۹۷)، «سیر تطوّر زبان غنایی در منظومه‌های داستانی از ابتدا تا آخر دوره تیموریان»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی علیرضا مظفری، دانشگاه ارومیه.